

Gupcsó Ágnes

Egy „katolikus-evangélikus” egyházzenesz a Monarchiában

J. L. Bella (1843 - 1936)

„Exegi Monumentum” — érc-
nél maradandóbb — e címet viseli a
Besztercebányán, Ján Levoslav

*A cikk szerzője zenetörténész, az MTA
Zenetudományi Intézetének munkatársa*

(Johann Leopold) Bella születésének 150. évfordulója kapcsán, a róla elnevezett alapítvány gondozásában megjelent kiadvány. J. L. Bella kora egyházzenei életének jelentős személyisége volt. Liptószentmiklóson, katolikus tanár-család elsőszülött gyermekeként látta meg a napvilágot 1843. szeptember 4-én. A zene iránti szeretetet a szülői házban szívta magába, első zongoratanára édesanyja volt. Korán megnyilvánuló sokoldalú tehetségére elsőként Ladislav Zábajsky, szepességi püspök figyelt fel, akinek anyagi segítségével gimnáziumi tanulmányait Lőcsén kezdhette el. 1853-tól 1859-ig — önéletrajza szerint — itt szerzett jártasságot a hegedű-, zongora- és orgonajátékban valamint az éneklésben, megismerkedett a többi vonóshangszerrel és a fúvósokkal, tanult partitúrát olvasni, s maga is próbálkozott komponálással, sőt vezénnyelssel is. Tagja volt a diákkórusnak és -zenekarnak, melyet professzora, Leopold Dvořák vezetett.

Gimnáziumi tanulmányait (1859-1863) Besztercebányán fejezte be, s ezzel egyidejűleg már a teológiai szemináriumot is látogatta. A szlovák diákok „Kolo” körének alapítótagjaként társszerzője a társaság versgyűjteményének, mely *Jarné kvety* (Tavaszi virágok) címen 1863-ban jelent meg. A város zenei életének irányítása ekkor Egry János (Ján Egry) kezében volt. A folyamatosan működő kórusok gyakran évente négyszer is tartottak úgynevezett zenés Akadémiát a gimnáziumban, a nyugat-európai repertoár és a magyar szerzők alkotásai mellett szlovák dalokat és kórusműveket is bemutatva. Bella és Egry tevékenysége szorosan összekapcsolódott. A fiatal szerző első műveit Egry lehetőség szerint előadta, míg Bella segített a hangversenyek előkészítésében. Itt született kompozíciói közül legjelentősebbek a Matica Slovenska megalapítása előtt tisztelgő miséje, valamint a Cirill és Metód Kárpát-medencébe való érkezésének ezeréves jubileuma alkalmából írt *Staroslovensky Otcenáš* (Ószláv Miatyánk), és két másik mű, *Hospodine, pomiluj ny* és *Ejhl'a, kniaz veliky* szöveg-kezdetekkel.

1863-1865 között a bécsi Pázmáneum növendékeként filozófiai stúdiu-
mai és a humanista irodalom iránti érdeklődése mellett zenei tanulmányainak
folytatására is volt lehetősége. Simon Secl'er és Gottfried Preyer vezetésével

megkezdhette eddigi részleges, szétszórt zenei ismeretei szisztematikus rendezését. Ekkor kezdték el foglalkoztatni a katolikus egyházzene aktuális kérdései, megújulásának és továbbfejlődésének lehetőségei. A ceciliánus szellemű egyházzenei reform szükségessége melletti érveléseit, elgondolásait a „Wiener Kirchenzeitschrift”-ben hozta nyilvánosságra. E cikkei révén kapcsolatba került a megújulási mozgalom német köreinek képviselőivel — Kothe, Witt, Oberhofer —, nevét a probléma kiváló ismerőjeként említették. Publicisztikai tevékenysége mellett természetesen nem hagyott fel a gyakorlati zenéléssel sem. Az egyetemi templomban és a kápolnában rendszeresen éneklő Pázmáneum-kórus karnagya volt.

Bécsi tanulmányai után már mint a katolikus egyházi zene elismert személyisége tért vissza Besztercebányára. 1866-ban szentelték fel és kinevezték a székesegyházba. Ettől kezdve éneket és zenét is oktatott a teológiai szemináriumban. A ceciliánus mozgalom hatására született vokális egyházi kompozícióiról — mint pl. a *Christus factus est, Adoramus, Haec dies, Tu es Petrus* — a reformtörekvéseket támogató korabeli egyházi lapok kritikusai dicsérően nyilatkoztak. Bővültek kapcsolatai nemcsak a helybeli, erősödő szlovák értelmiséggel, hanem levélváltások kapcsán osztrák, német, cseh és magyar muzsikussal is. Nagy jelentőségű volt Reményi Edével való ismeretsége, aki megerősítette benne a zenei pálya iránti elhivatottságot. Ez az ösztönzés is hozzájárulhatott ahhoz, hogy végül a papi pályát felcserélte a muzsikusi hivatással.

1869-ben, ismert és befolyásos személyiségek ajánlólevelével elnyerte a körmöcbányai zeneigazgatói állást. Kötelezettségeit messze meghaladva vette kezébe a város zenei életének irányítását. Városi karmesteri tevékenysége mellett az egyházi zenei életnek is vezetője. Gondja volt a tanintézetekben folyó ének- és zeneoktatásra, felfrissítette és megújította az iskolai kórusok és zenekarok életét, nagy súlyt fektetett a kamarazenélés megkedveltetésére, kisebb-nagyobb kórus- és zenekari koncerteket szervezett. Tanított zeneelméletet, hegedűt, zongorát, magánéneket. Mindemellett a komponálásra is maradt energiája. Míg Besztercebányán túlnyomórészt kisebb egyházi, főként vokális zenét írt, itt nagyobb szóló-, kórus- és zenekari műveket alkotott. Miséit Bécsben is jelentős sikerrel mutatták be. Dirigensként mindenekelőtt a klasszikus és koraromantikus alkotások felé fordult (J. Haydn, Mozart, Beethoven, Schubert, Mendelssohn, Spohr).

Művészi-szellemi horizontjának szélesedését szolgálták tanulmányútjai. E korszakból ismeretes egy, az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában őrzött, 1873-ban kelt levele Ábrányi Kornélhoz, melyben a címzett támogatását kéri az Oktatásügyi Minisztérium által kiírt pályázat elnyeréséhez. Elsősorban az énekkutatás terén kíván tapasztalatokat gyűjteni, ami nagy segítségére lenne munkájában. Beszámol nehéz családi helyzetéről, anyagi gondjairól, a művészi ösztönzés hiányáról. Végül érdeklődik kéziratáról, többek között a Táborszky-nál lévő, zongorára írt Nocturno, egy kisebb hegedűdarab, és az Ábrányinak küldött vonósnégyese felől.

A németországi ösztöndíj korábban ismeretlen vagy hozzáférhetetlen világot, Schumann, Heine, Chamisso költői világát nyitotta meg számára. Új ismeretei jelentős hatással voltak formavilágának, kifejezőeszközeinek alakulására, művei már az újonnan felfedezett stílus jegyeit viselik magukon. Lírikus dalain, programzenei alkotásain — mint pl. az *Osud a Ideal* (német fordításban *Schicksal und Ideal*) című szimfonikus költeménye, melyet később, 1890-ben Eisenachban R. Strauss is bemutatott —, valamint kamarazenei művein kívül ekkor kezdi el egyetlen befejezett operája, a *Wieland der Schmied* komponálását is.

Zeneszerzői munkásságának legszebb elismerése talán az 1881-ben elnyert díj, melyet az egyházi kompozíciós tevékenység előmozdítására Haynald bíboros alapított. A bizottság, elnökének, Liszt Ferencnek döntő szavára ítélte Bellának a díjat. Liszt jól ismerhette Bella egyházzenei munkásságát a Fellegi Viktor által szerkesztett *Apollo* című zenelapban megjelent művei alapján is.

Körmöcbányai időszakának zeneelméleti írásaiban az általános zenetörténeti kérdések mellett központi helyet foglalt el a szláv zene, az antik zene, a gregorián zene rendszerével való foglalkozás, de ekkor ébredt benne érdeklődés a szlovák nemzeti zene és a népzene iránt is. Hirdette a népzene gyűjtés fontosságát és kísérletet tett a dallamok feldolgozására, harmonizálására is.

1881-ben jelentős változás következett be J. L. Bella életében. Nagyszébenbe került, ahol — áttérve a katolikus hitről — elnyerte a *Regenschori* állást, s az evangélikus egyházzenei élet ápolásának szentelte magát. A nagyrészt századok által lakott, rendkívül fejlett és élénk kulturális élettel rendelkező városban jól hasznosíthatta a német kultúrcentrumokban nyert tapasztalatait. Egyházzenei munkája és az evangélikus gimnáziumban folyó zenetanítás mellett lassan átvette a város egész zenei életének irányítását, mely végül a *Hermannstädter Musikverein*-ben folytatott tevékenységében, illetve a *Hermania Männergesangverein* életrehívásában csúcsosodott ki. Számtalan nagyszerű szimfonikus és kamarazenei hangverseny, templomi kórus- és orgonakoncert fűződött nevéhez, és operaelőadások létrehozásával is sikerrel próbálkozott. A nagyszébeni zenei élet múltjáról és jelenéről — elsősorban a Musikverein létrejöttének és működésének körülményeiről — részletes és rendkívül érdekes levélben számolt be Kern Aurélnak, a Nemzeti Zenede igazgatójának 1918-ban (OSZK Kézirattár, Zenei levelek).

Szervezői képességével országos elismerést szerzett, jelentősen bővültek kapcsolatai. Az evangélikus egyházzeneszek körében kivívott tekintélyét mi sem példázza jobban, mint hogy felkérték az evangélikus énekeskönyv revíziójára. Számos kortársával — mint J. Brahms, H. v. Bülow, Dohnányi Ernő, R. Franz, Goldmark Károly, Hubay Jenő, Joachim József, E. Mandyczewsky, R. Strauss — váltott levelet. Strauss 1900-ban keltezett levelében (OSZK Kézirattár, Levelestár) Bella erőteljesen Wagner-hatást mutató operájának németországi bemutatására tett kísérleteiről számol be a szerzőnek. További komponálásra biztatja, igen értékesnek ítélve zenéjét. E korszak alkotásai jelentősen különböznek a körmöcbányai művektől. A szász környezet hatása alatt született kompozíciók alapján kortársai egyértelműen német szerzőként tartották nyilván.

Mint orgonista, hangszerre iránt is rendkívüli érdeklődést tanúsított. 1893-ban, a *Siebenbürgisch-Deutsches Tageblatt* számaiban folytatásokban jelent meg írása *Eine Orgel unserer Zeit* címen. A szászsebesi Rieger-orgona (2 manuál, 26 regiszter) bemutatása mellett, kifejti nézeteit többek között az orgonának az ember életében betöltött szerepéről — „kulturmissziójáról” —, az orgonaépítés alapvető szempontjairól, a Rieger-orgona templomi, koncert-, illetve kísérőhangszerként való alkalmazásáról. Lelkesedik korának technikai és hangzásbeli újításaiért, új korszakot lát a kúpláda elterjesztésében és a Töpfer-féle sípméretezés alkalmazásában. Élteti a számos 8' alapjáték nyújtotta finom hangszínbeli árnyalási lehetőséget, a kopulák és a csoportkapcsolók által biztosított sokféle dinamikai átmenetet. Mindezen, a hangszeret egyre inkább szubjektívizáló változtatások ellenére az orgona lényegi tulajdonságának a már megszólaltatott hang változatlanságát, objektivitását tartja, esztétikai, pedagógiai fejtegetéseinek ez az egyik pillére. Elítéli továbbá a sablonok alkalmazását az orgonaépítészetben és óv a technikai újításokkal való visszaéléstől, azok mértéktelen felhasználásától. A témával foglalkozó másik írása — *Die Orgelreparaturen* — 1905-ben látott napvilágot. Bella a századforduló után a pneumatikus korszak beköszöntével is odaadó híve maradt a modern orgonaépítészetnek. Fáradozásának eredményeként a nagyszzebeni templom két és fél évszázados orgonáját 1915-ben új hangszerrel cserélték fel, mely a frankfurti Sauer orgonagyár 1192. opuszaként (4 manuál, 80 regiszter) közel változatlan állapotban máig Erdély legnagyobb orgonája.

Az I. világháború után kialakult új politikai helyzet vet véget Bella rendkívül impozáns nagyszzebeni működésének. A román állam nem ismerte el állampolgárságát, így Bécsbe költözött leányához. Itt újra a szlovák hagyományok felé fordult, s megírta *Jánosikova svadba* (Jánosik lakodalma) cmű kantátáját. A pozsonyi Szlovák Nemzeti Színház 1926-ban végre bemutatta a közben szlovákra fordított operáját (*Kováč Wieland*) is. 1928-tól — visszatérve szülőföldjére — Pozsonyban élt, ahol magas kora ellenére bekapcsolódott a társadalmi életbe. Az új csehszlovák államhatalom lelkesen fogadta az akkorra már a szlovák zenei múlt szimbólumaként, a nemzeti zene nesztoraként számon tartott szerzőt. A Komensky Egyetem díszdoktorává avatta. Műveinek széles körben való megismeréséért sokat tettek kortársai, mint például Václav Talich, vagy Oskar Nedbal karmester, aki operáját Prágába is elvitte. 1936. május 5-én bekövetkezett halálával egy hosszú, tartalmas élet zárult.

Bella mint zeneszerző, karmester, teoretikus és költő kétségkívül rendkívüli módon hozzájárult a 19. század szlovák nemzeti kultúrájához, de életművének jelentőségét nem csupán e szempontból értékelhetjük. Születésének 150. évfordulója tiszteletére, a nyár folyamán (jún. 24-26.) Besztercebányán háromnapos konferenciát rendeztek. A szlovák kutatók előadásainak központi kérdése természetesen elsősorban Bellának a szlovák zenében betöltött szerepe, újraértékelése, a különböző nézetek ütköztetése volt, míg a meghívott külföldi előadók a korabeli európai környezetet, illetve a Bella működésének színterein folyó, de tőle független zenei életet vázolták. A konferenciát

kiegészítő programok között szerepelt többek között a szerző életét bemutató kiállítás, műveiből összeállított hangversenyek, és operája filmfelvételének bemutatása is, melyek még teljesebb képet adtak e gazdag életpályáról. Sokoldalú tevékenységének részletes feldolgozását, életművének reális értékelését, a szlovák és egyetemes zenetörténetben, a katolikus és evangélikus egyházzenei életben betöltött helyének tisztázását, műveinek kiadását és terjesztését tartja legfontosabb feladatának a Bella-Alapítvány (Nadácia J. L. Bellu Banská Bystrica), mely a szerző által még életében az államnak ajándékozott zenei hagyatékát gondozza.

A szlovák kulturális élet magyarországi képviselője a kiállítás bemutatását és Bella műveiből összeállított hangverseny rendezését is tervezi az ősz folyamán Budapesten.

Ján Levoslav Bella
1843 – 1936

Fr Ján Levoslav Bella